

İslâm Teşriinin Oluşum Seyri Açısından Vahy Döneminin Mekke Merhalesi ve Safhaları

Mehmet ERDEM*

Abstract

According to the Moslems, Mohammed, who is the messenger of Allah, is the Seal of the prophets who were sended by Allah to humanbeing to guardian or to rescue them from the error. His duty of prophethood continued for 23 years; 13 years at Mecca where is the place of birth of prophet Mohammad, and 10 years at Medina where is his emigrating place. For a man who believes in Islam, this short time is most important period in history of mankind, and it is divided two part. Because both of the period of Mecca and Medina have some notable characteristics. When we examine this time in the perspective of establishment of Islamic law, the term of Mecca is a period that creates the general principles, religious and ethical background of foundation of Islamic law. Therefore, the period of Mecca's legislation characteristics should be analysed by the scientific methods and new perspectives to understand the mental of Islamic jurisprudence.

Key Words: Formation of Islamic Law, Period of Macca, Sub Stages.

Giriř

İslam'a nispet edilen bütün ilmi disiplinler gibi, İslam hukuku'nun temel dayanaklarını da tarihin belli bir döneminde Hz. Muhammed (s.a.v.)' in şahsında tezahür eden vahiy ürünleri oluşturur. Değişik branş ve meşreblerden Müslüman ilim adamları, günümüze kadar eksiksiz ve fazlasız bir şekilde gelmiş bulunan Kuran vahyinin, modern zihniyete uygun olarak olablildiğince objektif bir okuyuş tarzı ile yeniden ele alınmasının gerekliliğine dair bir takım tezler ve teklifler ileri sürmektedirler. Bu meydana, henüz berraklaşmamış olan bu tez ve önerilerin, modern insanın vahyin rehberliğinden faydalanmasına ne derece katkı sağlayacağına dair

* Dr., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

tartışmalar da devam etmektedir.¹ Bir taraftan bu tartışmalar süre dursun, bize göre son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.)'in tebliğ ettiği İslam'ın, insanlığa sunduğu dünya görüşünü; iman, ibadet, ahlak ve hukuk sisteminin mahiyetini kavrayabilmek için işe temelden başlamak, bunun için de öncelikle ve özellikle vahyin oluşum dönemini değişik açılardan dikkatlice incelemek gerekir. Bu nedenle de günümüzde, İslam teşri tarihi ile ilgili olarak, olabildiğince objektif ve ilmi kıstaslaşlara uygun yeni çalışmalara ihtiyaç vardır. Gerçi İslam teşri tarihiyle ilgili olarak gerek Türkçe gerekse Arapça bir çok değerli eser bulunabilir. Ancak bu eserlerin, en azından elimizin altındakiler itibarıyla, gerek sistematik açıdan gerekse muhteva açısından, yeni tartışmalara ışık tutacak yeterlikte olduklarını söylemek zordur. Çünkü bunların bir kısmı, bilimsellik kaygısından uzak, İslam teşri tarihi hakkında genel bilgi vermeye yönelik olarak hazırlanmış birer halk kitabı seviyesinde,² diğer bir kısmı ise, muhtemelen müelliflerinin, ders notlarını bir araya getirerek olgunlaştırdıkları birer ders kitabı niteliğindedir. Dolayısıyla bu tür eserler, yeni yaklaşımlara yol göstermede yetersiz, hatta kendilerinin bilimsel süzgeçten geçirilmeye ihtiyaçları bulunmaktadır. Kanaatimizce Türk meslektaşlarımızın en çok müracaat ettikleri kitaplardan biri olan, Prof. Dr. Hayrettin Karaman'ın *İslam Hukuk Tarihi* isimli kitabından makalemizin konusuyla ilgili olarak tespit ettiğimiz teknik hatalardan sadece iki tanesine, muhterem müellifin musamahasına sığınarak, dikkat çekmek bu alandaki boşluğun gerçekliğini kavramak için yeterli olacaktır.³

Karaman, Hz. Peygamber'in nübüvvetten sonra Mekke'de kaldığı yaklaşık 13 yıl içerisinde nazil olan ayetlerin miktarından söz ederken;

1 Yeni yöntem araştırmaları ve problemleri hakkında bkz. Mehmet Erdem, "Yeni Usul Araştırmaları Arka Planı ve Problemleri Üzerine", Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7 (2002), ss. 71-86.

2 Osman Keskiöglü'nün, *İslam Hukuk Tarihi* adlı kitabı buna örnek olabilir.

3 Burada, Zafer matbaası, İstanbul 1989'da yayınlanan kitap esas alınmıştır. Bu kitabın daha sonra yeniden gözden geçirilerek, içerisindeki teknik hataların düzeltilmiş olduğundan haberdar değiliz. Ancak konuyla ilgili olarak Karaman'ın "*Bütün Yönleriyle Asrı Saadette İslam*" isimli değerli külliyyatın içerisindeki yazısında da aynı ifadelerin devam etmesi, bizde hataların düzeltilmediği kanaatinin oluşmasına sebep olmuştur. Yine de bu hatalar düzeltilmişse şimdiden özür diliyoruz. Düzeltilmemişse, sıkça başvurulan bir kaynak olması nedeniyle bu kitabın dikkatlice yeniden gözden geçirilerek, en azından teknik hataların düzeltilmesi gerektiğini hatırlatmak istiyoruz. Biz muhterem müellifin hem *Mukayeseli İslam Hukuku* isimli eserinden hem de sözü edilen "İslam Hukuk Tarihi" isimli eserinden zaman zaman faydalandık. Bu istifadenin bir şükranesi olmak üzere, gözümüze takılan bazı hatalarla ilgili düşüncelerimize dair bir yazı yazmayı düşünmekteyiz.

“Bu müddet içerisinde Kur’an’ın üçte birinden az eksigi nazil olmuştur” demektir.⁴ Bu ifadelerin gözden kaçan bir hata olduğu açıktır. Çünkü gerek Kur’an tarihçileri ve gerekse teşri tarihçileri Kur’an’ın çoğunun Mekke’de nazil olduğu konusunda görüş birliğine sahiptir.⁵ Üçte birlik nispetten ilk defa kimin, hangi ölçüyü esas alarak bahsettiği ayrı bir araştırma konusu olabilir. Ancak İslam Hukuk Tarihcisi Hudari Beg, hicretten önce nazil olan Mekki sûrelerin, Kur’an’ın 30’da 19’u kadarını teşkil ettiğini söylemekte⁶ ve Karaman’ın, sözü edilen bilgi konusunda buradan ilham aldığı anlaşılmaktadır. Ne var ki “üçte ikiden az eksigi”, daha düz bir ifadeyle “üçte ikiye yakını” şeklinde olması gereken bilgi, kanaatimizce bir zühül eseri olarak “üçte birinden az eksigi” şeklinde alınmıştır. Bu ifadeler, Mekki ayetlerin Kur’an’ının üçte birine bile ulaşmadığı anlamına gelmektedir. Bu durum ise, Kur’an’ın teşekkülü hakkında bilgi sahibi olmayan dikkatli okuyucuların, Kur’an nassının azının Meke’de, çoğunun ise Medine’de teşekkül ettiği şeklinde yanlış bilgilenmelerine sebep olabilecek teknik bir hatadır.

Karaman, yine aynı kitabında Mekke döneminde meşru kılınan ibadet ve hukukla ilgi hükümleri sayarken, “Allah adına hüküm uydurarak kendilerine yasak ettikleri temiz yiyeceklerin helal kılınması” ifadesini kullanmakta ve Maide sûresinin 103. ayetini delil göstermektedir.⁷ Halbuki tefsir alimleri, Maide sûresinin, en erken Hudeybiye senesinden itibaren inmeye başladığını ve nüzül tarihi itibarıyla Medine döneminin dahi ikinci yarısından sonra inen sûrelerden olduğunu söylemektedirler.⁸ Hatta Hz. Peygamber’in bu süre hakkında “Maide Sûresi Kuran’ın en son nazil olan sûresidir. Öyleyse onun helallerini helal, haramlarını da haram kabul ediniz” buyurduğu rivayet edilmiştir.⁹ Gerçi bu sürenin üçüncü ayetinin veda haccı sırasında Arafat’ta nazil olduğu konusunda müfessirler görüş

4 Hayrettin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, Zafer Matbaası, İstanbul 1989, s. 55; “*Asr-ı Saadette İslam Hukuku*” Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam, (Editör. Vecdi Akyüz), Beyan Yayınları, İstanbul, III, s. 33.

5 Bédruddin Muhammed b. Abdillah, ez-Zerkeşi, *el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’ân I-IV*, tah. Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim, Daru’l-Ma’rife, Beyrut 1972, I, 187; Muhammed Hudari Beğ, *Tarihu’t-teşrii’l-İslâmi*, Daru’l-Kalem, Beyrut, 1983, s. 11.

6 Hudari Beğ, *a.g.e.*, s. 11.

7 Karaman, *a.g.e.*, s. 78; a.mlf., *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, III, 65.

8 Mahmud b. Ömer ez-Zemahşeri, *el-Keşşaf*, by., ty., I, 600; Muhammed Ali es-Sabuni, *Safvetü’l-tefasir*, Derseaadet, İstanbul, ty., I, 324.

9 İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kurani’l-azim*, II, 2; Muhammad Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979. s. 1543; Sabuni, *Safvetü’l-tefasir*, I, 324.

birliğine sahiptirler.¹⁰ Ancak ayetlerin Mekki yada Medeni oluşunu tespitte hicreti esas alan çoğunluğa göre¹¹ bu ayet de Medeni sayılmaktadır. Sonuç olarak, bu sûrenin tamamı Medeni olmasına rağmen, Karaman, Mekke teşriini Medeni olan bir ayet ile temellendirmiştir.

İlmi zihniyet açısından, bu tür hata ve çelişkilerin önemsiz oldukları söylenemez. Özellikle de müsteşriklerin vahiy dönemi araştırmalarına özel bir önem atfettikleri ve İslam vahyinin gerçekliğini Hz. Peygamber'in psikolojisiyle sınırlandırmak istedikleri de göz önünde bulundurulduğunda, Müslüman bilim adamlarının, İslam teşri tarihinin bu önemli dönemiyle ilgili olarak yeni, detaylı ve dikkatli çalışmalar yapmalarının gerekliliği daha kolay anlaşılacaktır. Bu yazı, vahiy döneminin ilk merhalesini teşkil eden Mekke dönemini, teşri' tarihi açısından kilometre taşlarını belirleyerek safhalandırmak ve her bir safhanın, sosyolojik açıdan genel görüntüsünü tespit etmek ve önemine dikkat çekmek düşüncesiyle kaleme alınmıştır. Diğer bir ifadeyle bu çalışma, vahyin Mekke dönemini teşri tarihi açısından okuma denemesidir. Bu dönemde teşri konusu haline gelen bazı hususlara temas edilecek olmakla beraber, Mekke dönemi teşriinin kronolojik tespitini müstakil bir çalışmaya havale edilecektir. Elimizin altındaki teşri tarihi kitapları bu konuyu çok yüzeysel ele aldıklarından, çalışmamızın temel referanslarını, tefsir ve usulüne dair kitaplarla İslam tarihi kaynakları oluşturacaktır. Burada asıl konuya girmeden önce vahiy döneminin genel bir tasvirini vermek istiyoruz.

I. Genel Olarak Vahiy Dönemi

Bugün dünya nüfusunun üçte birine yakınının benimsediği İslam, miladi 20 Nisan 571 tarihinde Mekke'nin Haşimoğulları mahallesinde Şi'bi Beni Haşim/Daru İbn Yusuf diye bilinen bir evde doğan¹² Hz. Muhammed (s.a.v.) tarafından tebliğ edilmiştir. Son derece dürüst bir Mekkeli

10 Bkz. Zemahşeri, *el-Keşşaf*, I, 600.

11 Bkz. Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 194, 195

12 İslam tarihçilerinin çoğu Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, Kuran'da da zikredilen "*ashab-u fil*" hadisesinden, tercih edilen görüşe göre, 50 gün sonra dünyaya geldiğini kabul etmelerine rağmen, bu tarihin miladi takvimdeki karşılığı konusunda farklı hesaplamalardan kaynaklanan farklı tarihler belirlemişlerdir. (Bkz. Takiyyüddin Ahmed b. Ali el-Makrizi, *İmta'ül-Esma' bima Li'r-Rasülü mine'l-Enbai ve'l-Emvali ve'l-Hafedeti ve'l-Meta'*, Tashih ve Şerh, Mahmud Muhammed Şakir, Matbaatü Lecneti't-te'lif ve't-tercümeti ve'n-neşr, Kahire 1941 I, 3; Ali Nureddin es-Semhudi, *el-Mevaridü'l-heniyye fi mevliidi hayri'l-beriyye*, Mahmud Beg Matbaası, İstanbul 1326, s. 8). Bu görüş farklılıklarının özellikle teşri tarihi açısından her hangi bir önemi bulunmadığı için, en yaygın olanı zikretmekle yetindik.

olarak hayatını sürdüren Hz. Muhammed (s.a.v.), önceleri “*sadık rüya*”-lar ile vahyi telakkiye hazırlanmış, 40 yaşlarındayken miladi tarih itibarıyla 1 Şubat 610 yılında, Hira mağarasında icra etmeyi itiyat edindiği inzivalarından birinde, ilâhî vahye mazhar olmuş¹³ ve böylece İslam teşrihinin vahiy dönemi başlamıştır. Hz. Muhammed 25 Eylül 622 tarihinde ve peygamberliğinin on üçüncü senesinde 11 Haziran 632 tarihinde de ay takvimi hesabıyla 63 yaşındayken ahirete irtihal etmiştir. Bazı İslam hukuk tarihçilerinin hesaplamalarına göre; ilk nazil olan ayetlerle (Alak süresinin ilk beş ayeti) son nazil olan ayet (Maide süresinin üçüncü ayeti) dikkate alındığında vahyin başlangıcı ile bitişi arasındaki süre 22 sene 2 ay 22 gündür.¹⁴ Böylece Hz. Muhammed’in peygamberlik görevi, 12 sene 5 ay 13 gün anavatanı Mekke’de, 9 sene 9 ay 9 gün de hicret yurdu Medine’de olmak üzere yaklaşık 23 sene sürmüştür.¹⁵ İşte bu zaman dilimi, genel olarak İslam tarihi açısından “*Vahiy Dönemi*”, özel olarak İslam hukuku açısından ise “*İslam Teşrihinin Oluşum Dönemi*” olarak adlandırılmaktadır.¹⁶ Yaklaşık yirmi üç sene olan bu süre, kemmiyet itibarıyla insanlık tarihinde çok az bir yer tutmasına rağmen, Hz. Muhammed’in tebliğ etmekle mükellef olduğu İslam vahyinin Allah tarafından insanlığa tanınan son şans olduğunu kabul eden bir Müslüman için ifade ettiği anlam açısından ise, insanlık tarihinin en önemli zaman dilimini teşkil eder (asr-ı saadet). Bu nedenle, İslam tarihi boyunca ortaya çıkan bütün görüş ve düşünceler “*İslamî*” nitelmesini hak edebilmek için bu kısa zaman diliminde teşekkül eden vahiy ürünlerinden direkt ya da dolaylı olarak onay alma ihtiyacı duymuşlardır.

Kısaca genel sınırları çizilen vahiy dönemi, kendi arasında Mekke merhalesi ve Medine merhalesi olmak üzere iki alt döneme ayrılmaktadır. Çünkü vahiy dönemine İslam’ın en temel kaynağın olan Kur’an aç-

13 Bkz. Buhari, Tabir, 91/1 (VIII, 67).

14 Bkz. Hudari Beğ, a.g.e., s. 9. Burada son inen ayet ifadesiyle, hüküm ifade eden ayetler kastedilmiştir. Çünkü tercih edilen görüşe göre, sözü edilen Maide süresinin üçüncü ayeti veda haccı esnasında Arafat meydanında nazil olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu tarihten sonra 80 gün daha yaşamıştır. Rivayetlere göre son inen ayet Bakara süresindeki riba ayetidir ki, Hz. Peygamber (s.a.v.) bu ayetin nüzüülünden 9 gün sonra vefat etmişlerdir. Demek ki, Maide ayetiyle Bakara ayeti arasında 71 gün gibi bir zaman geçmiştir. Bu zaman zarfında hangi ayetlerin indiği ayrıca araştırılmalıdır. Belki de Hz. Peygamber’in bu 71 günlük zaman dilimindeki tasarrufları teşri tarihi açısından çok daha önemli olabilir. Çünkü dinin kemale ermesinden sonraki tasarruflarda nesih, tahsis ve takyit gibi sonraki fakihlerin ciddi olarak tartıştıkları usûlî problemlere yer verilmemiş olmalıdır.

15 Hudari Beğ, a.g.e., s.11

16 Bkz. Abdulvehhab Hallaf, *İlmü Usûlil-fıkh*, Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1984, s. 282.

sından baktığımızda, Mekke ve Medine’de nazil olan Kur’an ayetleri arasında hem şekil, hem de muhteva açısından belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Bazı tefsirciler, vahiy dönemini Mekke ve Medine safhaları olmak üzere ikiye ayırmakla yetinmemiş, her iki dönemi; erken, orta ve geç olmak üzere üçer merhaleye ayırarak, Kur’an’ı -ve dolayısıyla İslam teşriinin mahiyetini-doğru anlayabilmek için, ayetlerin bu merhalelelerden hangisinde nazil olduğunun bilinmesini şart koşmuşlardır.¹⁷ Bazı çağdaş fıkıhçılar da Mekke ve Medine dönemlerini ikişer alt bölümde ele alarak incelemişlerdir.¹⁸ Alt dönemler, araştırmacıların ilgi alanlarının amaç ve konusuna göre farklılık gösterebilmektedir. Bu çalışmada alt dönemler, İslam hukukunun teşekkül seyri açısından belirlenmeye çalışılmıştır.

II. Mekke Merhalesi ve Safhaları

İslam teşriinin teşekkülü Hz. Peygamber’in tebliği ile paralellik gösterdiği için, vahiy döneminin Mekke merhalesini de Hz. Peygamber’in tebliğine paralel olarak gelişen olaylarla beraber takip etmek gerekmektedir. Bu nedenle Mekke merhalesinin teşri açısından safhalarını belirlerken, gerek tebliğ vazifesinin icra edilmiş biçimi, gerekse tebliğin birinci derecedeki muhataplarının sosyolojik özellikleri itibarıyla ortaya çıkan değişiklikler esas alınmalıdır. Böylece belirlenen her bir safhanın İslam teşriinin teşekkül seyri açısından karakteristiğini ve önemini tespit etmek daha kolay olacaktır.

1. Nübüvvet Safhası

Hz. Peygamber (s.a.v.), fiilen vahye mazhar olduğu zamana kadar tertemiz; her türlü şirk ve şirk şaibesi bulunan fiilden uzak bir hayat yaşamıştır. İslam alimlerinin çoğunluğuna göre kırk yaşındayken,¹⁹ yukarıda ifade ettiğimiz gibi, Hıra mağarasında itiyat edindiği inzivalarından birisinde kendisine Alak sûresinin ilk beş ayeti inmiş ve böylece ilk olarak

17 Bkz. Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 192; Subhi Salih, *Mebahis*, s. 169, 185.

18 Mesela bkz. Ramazan el-Buti, *Fıkhü’s-sire*, yy. 1978, s. 75.

19 Said b. Müseyyib’in, “Hz. Peygambere 43 yaşında nübüvvet verildi, peygamberlikten sonra on sene Mekke’de on sene de Medine’de ikamet etti” dediği rivayet edilmektedir. Vahyin geldiği zaman itibarıyla Hz. Peygamberin yaşı hakkında ve ilk vahyin tam olarak Ramazan ayının kaçındaki Pazartesi gününde geldiği hakkındaki görüşler için bkz. Makrizi, *İmta’*, I, 12; İbnü’l-Esir, *el-Kamil fi’t-tarih*, Daru Sadır, Beyrut, 1995, II, 46. Hz. Peygamberin, vahyin geldiği zaman itibarıyla 40 yaşında olmasının hikmeti ve bu çerçevede müsteşriklerin tecahül ve müğlatalarına cevaplar hakkında bkz. Subhi Salih, *Mebahis*, s. 164-166.

Kur'an vahyine²⁰ mazhar olmuştur. Hz. Peygamber, vahiy tecrübesini ilk defa yaşıyor olmanın verdiği heyecanla Hıra'dan evine dönmüş ve eşi Hz. Hatice (r.a.)'ye; "*beni örtünüz, beni örtünüz*" demiş, vahiy gibi son derece önemli ve esrarengiz bir tecrübeyi ilk kez yaşamış olmanın etkisinden kurtulduktan sonra; olup bitenleri, ileri görüşlü ve zeki bir kadın olan zevcesine anlatmıştır. O da öncelikle Hz. Peygamber'i, yüksek şahsiyetinden bahisle, teselli ederek heyecanını yatıştırmış, sonra da bir bilene sorarak işin hakikatını öğrenmiş ve Hz Peygamber'i henüz tebliğ işine başlamadan tasdik etmiştir.²¹ Böylece vahiy döneminin Mekke merhalesinin nübüvvet safhası başlamıştır.

Hz. Peygamber'in henüz tebliğ vazifesiyle mükellef olmadığı bu safha, teşri açısından köklü bir mücadeleye girişileceğinin ilk işaretlerinin verilme safhası olması itibariyle önemlidir. Nitekim ilk vahyi aktararak rivayetler, Varaka b. Nevfel'in Hz. Peygamber'e, Mekke'yi terk etme mecburiyeti dahil, bir çok sıkıntıya katlanmaya hazır olmasının gerektiğini haber verdiğini ifade etmektedirler.²² Bu demektir ki; Hz. Peygamber'in, tebliği ile mükellef olacağı din, içinden çıktığı toplumda kökleşmiş bulunan inanç prensiplerine, ibadet şekillerine ve sosyal hayatın işleyiş biçimine köklü müdahaleler içerecektir. Bunun için de Hz. Peygamber'in, böyle bir mücadeleye ruhen ve zihnen hazırlanması gerekecektir. Bu nedenle de bu ilk vahyiden sonra, vahiy bir müddet kesilmiştir.

2. Tebliğe Hazırlık Safhası

Kaynakların aktardığına göre, Hz. Peygamber'in, az önce ifade ettiğimiz gibi, ilk vahyi telakki etmesinden sonra vahiy bir müddet kesintiye uğramış ve vahiy ilk telakki etmesiyle ilahi mesajları insanlara ulaştırmakla mükellef tutulması arasında bir müddet geçmiştir. Rivayetler Hz. Peygamber'in bu süreyi oldukça sıkıntılı olarak geçirdiğini aktarmaktadırlar.²³ İslam tarihi ve hadis kaynaklarına "*fetretül-vahy*" adıyla geçen bu dönemin ne kadar sürdüğü tartışmalıdır. Bazı alimler bu kesintinin üç sene kadar sürdüğünü söylemektedirler.²⁴ Makrizi bu dönemi "*Allah'ın beklemesini dilediği kadar bekledi ve vahiy kesildi*" şeklinde ifade ettikten sonra diğer

20 Kuran vahiy ifadesi, ilk vahyin sadık rüya ile başladığını gösteren rivayetlerden dolayı eklenmiştir.

21 Buhari, Bed'ül-vahiy, 1/ 1, 3 (I, 3); Tabir, 91/1 (VIII, 67); İbnü'l-Esir, a.g.e, II, 47.

22 Mesela bkz. Buhari, Tabir, 91/1 (VIII, 68).

23 Mesela bkz. Buhari, Tabir, 91/1 (VIII, 67).

24 Bkz. Subhi Salih, *Mebahis*, s. 36.

rivayetleri; iki seneye yakın, iki buçuk sene, kırk gün (Abdullah İbn Abbas'ın görüşü), onbeş gün (Zeccac'ın *Maani'l-Kuran* isimli eserinden naklen) ve üç gün (Mukatil'in görüşü) olarak aktarır ve kendisi de; Hz. Peygamber'in nezd-i ilahideki yerine en uygun olanın bu son rivayet olduğu gerekçeyle, fetret'in üç gün sürdüğü görüşünü tercih eder.²⁵ Ebu Zehra, bu dönemin yaklaşık olarak altı ay olarak belirlemiştir.²⁶ Görüldüğü gibi "*fetretü'l-vahiy*"in süresi hakkında, en az üç gün, en çok ise üç yıl olmak üzere değişik görüşler bulunmaktadır. Bize göre de bu dönem, altı ay kadar sürmüş olmalıdır. Zira İslam tarihçilerinin çoğu, biraz sonra temas edeceğimiz gibi, gizli davet döneminin üç sene kadar sürdüğünü ve Hz. Peygamber'in, peygamberliğin dördüncü senesinde açık davete başladığını kayd etmektedirler.²⁷ Şayet fetret üç sene sürmüş olsaydı, üç sene dé gizli davet dönemi kabul edildiğinde Hz. Peygamber'in ancak bisetin altıncı yılında açık davete başlaması gerekirdi. Bildiğimiz kadarıyla bunu savunan her hangi bir alim bulunmamaktadır. Dolayısıyla "*fetretü'l-vahiy*" dönemi bir seneye ulaşmamış olmalıdır. Bu süreyi çok kısa gösteren rivayetler ise, Hz. Peygamber'in fetret dönemini çok sıkıntılı geçirdiği rivayetiyle çelişmektedir.

Vahyin fetretinden söz açılmışken, burada bir noktaya da işaret etmemiz uygun olacaktır. İbn İshak, vahyin kesilmesinden dolayı Hz. Peygamber'in üzüldüğünü ve kendi kendine "*Sahibim bana darılmış olmalı*" diye tereddüt geçirdiğini bunun üzerine Cebrail'in Duha süresini getirdiğini söylemektedir.²⁸ Kanaatimizce bu rivayetten dolayı, bazıları fetret'ten sonra ilk inen sürenin Duha süresi olduğunu zannetmişlerdir. Ancak Subhi Salih'in de dikkat çektiği gibi, bu yanlış bir kanaattir.²⁹ Çünkü başta Buhari olmak üzere raviler, Duha süresinin, Hz. Peygamber'in rahatsızlığı sebebiyle, iki veya üç gece teheccüt namazına kalkmaması üzerine bir kadının,³⁰ "*Ey Muhammed umarım Şeytan'ın seni terk etmiştir; iki üç gün-*

25 Makrizi, *İmta*, I, 14

26 Muhammed Ebu Zehra, *Son Peygamber Hz. Muhammed*, Çev. Mehmet Keskin, Kitabevi, İstanbul II, 24-26.

27 Bkz. İbn Esir, *el-Kamil*, II, 60.

28 İbn İshak, *Siretü İbn İshak*, (*Kitabü'l-mübtedei ve'l-meb'asi ve'l-mağâzi*), Tah. Muahmed Hamidullah b.y., 1981, s. 117.

29 Subhi Salih, *Mebahis*, s. 37. (1 nolu dipnot)

30 Bazı rivayetler bu kadının Ebu Leheb'in karısı Ümmü Cemil olduğunu ve sözü edilen ifadeleri hakaret kastıyla söylediğini söylerler. Ancak bu konuda başka rivayetler de vardır (Bkz. Ebu'l-Fadl Celalüddin Abdurrahman b. Ebubekr b. Muhammed b. Ebubekr es-Süyuti, *Lübabü'n-Nükul fi Esbabi'n-Nüzül*, Pamuk Yay. İstanbul t.y. -*Tefsiru'l-Celaleyn'* in kenarında- s. 339-340). Ancak bu konuyla ilgili rivayetlerin ortak noktasını, burada bir fetretten değil "*ibtâ'/yavaşılatma*"dan bahsediyor olmaları oluşturmaktadır.

dür onu senin yanında görmüyorum” demesi üzerine nazil olduğunu söylemektedirler.³¹ Dolayısıyla İbn İshak’ın rivayetinde “*fetretü’l-vahiy*” hadisesiyle bu hadise birbirine karıştırılmış gibi görünmektedir.

Hz. Peygamber’in henüz tebliğ ile mükellef olmadığı bu safhaya “sırf nübüvvet safhası” diyebiliriz. Bu dönem, adı üstünde “*fetret/kesinti dönemi*” olduğu için genel anlamda teşrii bir özellik taşımamaktadır. Çünkü bu safhada nazil olan Alak sûresinin ilk ayetleri, Allah’ın, henüz insanlara ulaştırılmasını istediği bir tebliğ konusu ihtiva etmemektedir³² ve bu zaman itibariyle Hz. Peygamber, mazhar olduğu vahyi tebliğ etmekle mükellef tutulmamıştır. Dolayısıyla vahiy döneminin bu safhası Hz. Peygamber’in ruhi ve zihni açıdan büyük göreve hazırlanma safhası olarak kabul edilebilir.

3. Gizli Davet Safhası

Kaynaklara göre, vahyin fetret döneminin sonlarına doğru Hz. Peygamber, Hıra’ya giderken, hatiften bir ses işitmiş, başını kaldırdığında ise vahiy meleği Cebrail’i görmüştür. Bunun üzerine heyecanlanıp evine dönmüş ve eşi Hz. Hatice’ye ilk vahye mazhar olduğu zamanki gibi “*Beni örtünüz*” demiş, Hz. Hatice de O’nu örtmüş ve bu durumdayken Müddessir sûresinin 1-7. ayetleri nazil olmuştur.³³ Bu ayetlerin meali şöyledir: “*Ey bürünmüş olan (Rasülüm), kalk ve (kavmini) uyar, sadece Rabbini büyük tanı, elbiseni temizle, azaba sebep olacak (filleri) terke devam et, çok görerek ihsanda bulunma*”.³⁴ Böylece Hz. Peygamber, sadece vahye mazhar olmakla kalmamış, aynı zamanda insanları hidayete çağırarak da görevlendirilmiştir. Hz. Peygamber, bu ayetlerin nüzülünden sonra, tedric kanunu gereği Mekke ahalisinin, uyarıları kolayca kabul etmeyeceklerini düşünerek, davetini gizlice yürütmüş ve ilk olarak aile fertlerini ve en yakın dostlarını dine davet etmiştir. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi tebliğ vazifesinin bu safhası üç sene kadar sürmüştür.³⁵ Bu aşamada sırasıy-

31 Bkz. Buhari, Tefsir, 93 (VI, 86)

32 Gerçi Salih Akdemir yazdığı Kur’an mealinde, ilk vahiy ürünü olduğunda çoğunluğun görüş birliğine vardıkları Alak sûresinin ilk ayetinde geçen “oku” anlamına gelen “ikra” kelimesini, bir de meful takdir ederek “Allah’ın birliğine çağır” şeklinde çevirmiştir (Salih Akdemir, Son Çağrı Kur’an, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2004, s. 597). “Okuma” fiilinin Türkçe’de de mecazen “davet etmek” anlamında kullanıldığı gerçeği dikkate alındığında bu mealin estetik açıdan uygun olduğu kabul edilebilir. Ancak rivayetlerin bu meal ile desteklemediğini de burada ifade etmemiz gerekmektedir.

33 Buhari, Tefsir, 74 (VI, 74, 75); Makrizi, a.g.e., I, 14.

34 Müddessir, 74 / 1-7.

35 Bkz, İbnü’l-Esir, a.g.e., II, 60; Buti, a.g.e., s. 75

la şu kişiler Müslüman olmuştur: Hz. Peygamber'in eşi Hz. Hatice, ailesinin kalabalık oluşundan dolayı Hz. Peygamber'in evinde kalan Ali, Hizmetçisi Zeyd, en yakın dostlarından Ebu Bekr, Osman b. Affan, Zübeyr b. Avvam, Sa'd b. Ebi Vakkas, Abdurrahman b. Avf, Talha b. Ubeydullah, Ebu Ubeyde b. Cerrah, Erkam b. Ebi'l-Erkam ve azadlı fakirlerden bir grub. Bunlara "*es-Sabikünü'l-Evvelün*" adı verilmektedir.³⁶ Özellikle Mekke halkı arasında saygın bir kişi olan Hz. Ebu Bekir'in iman etmesi, Hz. Peygamber'in işini hayli kolaylaştırmıştır. Çünkü onun vasıtasıyla o günün Mekkesinde itibarlı kabul edilen kişilerden bazıları da İslam'ı kabul etmişlerdir. Bu arada Erkam b. Ebi Erkam, bir rivayete göre yedinci, diğer bir rivayete göre ise onuncu kişi olarak İslam'a girmiş ve Safa tepesinde bulunan evini Hz. Peygamber'in tebliğ görevini yerine getirirken bir üs olarak kullanmasına tahsis etmiştir.³⁷ Bu ev, gizli davet döneminde pek çok kişinin İslam'ı kabul etmesine şahit olmuştur.

Müslümanların, sosyolojik açıdan, gizli bir dini cemaat durumunda olduğu bu aşamada Hz. Peygamber'in tebliğinin ana temasını; Allah'ın birliğini ilan etme, putlara tapınmanın batıllığına dikkat çekme, kendisinin Allah'ın Rasülü olarak kabul edilmesinin gerekliliğini vurgulama, ahiretin gerçekliğini ve her insanın yapıp ettiklerinden hesaba çekileceğini ve bunların karşılığını göreceğini hatırlatma gibi, temel itikadi prensiplerin oluşturduğu söylenebilir. Ayrıca özellikle Müddesir süresinin ilk ayetlerinden hareketle; maddi ve manevi kirlerden temizlenmek, menfaatçilik gibi ahlaki düşüklüklerden uzaklaşmak ve zorluklar karşısında sabır ve matanet göstermek gibi ahlaki ilkelerin de bu dönemin teşri prensipleri arasında sayılması gerekir. Dolayısıyla İslam teşriinin ilk tebliğ konularını, tevhit ve risalet eksenli akait prensipleri, namaz ibadeti ve bazı temel ahlak ilkelerinin teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Böylece ileride hukuki teşri kurallarının vicdani temelleri oluşturulmak istenmiştir. Bütün bu inanç ve ahlak ilkelerinin yanında, namaz ibadetine çok özel bir önem atfedildiği dikkat çekmektedir. Nitekim bazı alimlerinin tespitlerine göre, İslam teşriinde, Allah'ın birliğini kabul edip ona şirk koştuktan teberriden sonra farz kılınan ilk ibadet namazdır. Allah, namazı farz kıldığında Cebrail (a.s) Hz. Peygamber'e abdest almayı ve namaz kılmayı öğretmiş, Hz. Peygamber de aynı şekilde Hz.

36 Makrizi, a.g.e., I, 18; İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, (Çev. İsmail Yiğit - Sadreddin Gümüş) Kayhan Yayınları, İstanbul 1987, I, 106; Buti, a.g.e., s. 75.

37 Makrizi, a.g.e., I, 18.

Hatice'ye öğretmiş ve beraber namaz kılmışlardır.³⁸ İlk nazil olan sûrelerin çoğunda namaz ibadetine direkt ve dolaylı olarak yapılan atıflar dikkate alındığında bu rivayetin doğru olduğunu kabul etmek gerekmektedir.³⁹ Dolayısıyla abdest ve namaz ibadetinin, vahiy döneminin Mekke merhalesinin ilk ameli teşriini oluşturduğu söylenebilir. Bu dönemde iman edenler namazlarını gizlice kılıyorlardı.⁴⁰ Bir rivayete göre; ilk Müslümanlardan Sa'd ibn Ebi Vakkas, Ammar, İbn Mesud, Habbab ve Said b Zeyd gibi sahabiler kuytu yerlerde namaz kılıyorlardı. Bunları gören Ebu Süfyan, Ahnes b. Şerik ve bir grup Mekkeli müşrik, bu Müslümanların namaz kılmalarını engellemek istemişler ve bu nedenle de aralarında önce tartışma çıkmış, sonra bu tartışma sıcak çatışmaya dönüşmüştür. Bu arada Müslümanlardan Sa'd eline geçirdiği bir kemik parçasıyla müşriklerden birinin kafasına vurmuş ve kanatmıştır. İslam tarihçileri, bu kanın İslam'da dökülen ilk kan olduğunu söylemektedirler.⁴¹ Dolayısıyla İslam uğruna savunma amaçlı olarak dökülen ilk kanın sebebini, tevhit akidesinin fiili bir sembolü sayabileceğimiz, namaz merkezli bir kavga teşkil etmiştir. O zamanlar itibariyle, müşrikler namaz ibadetini, yeni davetin sembolik ritüeli olarak gördüklerinden bu ibadete karşı olumsuz tavırlarını her zaman sürdürmüşlerdir. Nitekim Alak sûresinin ilk nazil olan ilk beş ayetinden sonraki ayetlerin, birbirine yakın üç ayrı zamanda⁴² ve hepsi de Hz. Peygamber'in namaz kılmamasını Ebu Cehil'in önlemeye çalışması münasebetiyle nazil olduğu rivayet edilmektedir.⁴³ Özetle vahiy döneminin Mekke merhalesinin bu safhasında İslam teşriinin; temelini Allah'ın varlığına ve birliğine, Hz. Muhammed'in Allah'ın kulu ve rasülü olduğuna, Ahiretin hak olduğuna inanmanın, ana sütunlarını güzel ahlak ilkelerinin, alamet-i farikasını ise namazın ibadetinin teşkil ettiği yol haritası çizilmiştir.

38 İbnü'l-Esir, a.g.e., II, 50-52.

39 Mesela bu dönemde inen sûrelerden olan Müzzemmil sûresinin ilk ayetlerinde, Hz. Peygamber'e özellikle gecenin bir kısmında namaz için kalkması, (o zamana kadar nazil olan) Kur'an ayetlerini okuması... emredilmiş ve gece ibadetinin gündüz yapılacak ağır tebliğ görevi için manevi bir güç kazanmaya vesile olacağı anlatılmıştır. Bkz. Müzzemmil 73/ 1-9.

40 Makrizi, a.g.e., I, 16-17. Ayrıca bkz. Şah Muhammed İsmail Pani Pati, *İslam Tarihi*, s. 52-54.

41 İbn Esir, a.g.e., II, 60.

42 İlkinde 6-8, ikincisinde 9-16 ve üçüncüsünde ise 17-19. ayetler nazil olmuştur.

43 Süyuti, *Lübabü'n-nükul*, s. 343-344.

4. Açık Davet Safhası

Hız. Peygamber, nübüvvetin dördüncü senesine kadar, insanları yeni dine fert fert ve tam bir gizlilik içerisinde çağırıştır. Öyle ki, bazı tarihçilere göre, özellikle ilk tebliğ döneminde Müslümanlığı kabul edenler, kendilerinden başka kimlerin Müslüman olduğunu dahi bilmiyorlardı.⁴⁴ Nübüvvetin dördüncü yılında ise, “*De ki ben ap açık bir uyarıcıyım...*”, “*Emrolunduğunu açıkça yap, cahillerden yüz çevir*”⁴⁵ ayetleri nazil olmuş ve açık davet dönemi başlamıştır. “*En yakın aşiretini uyar, sana tabi olan mümilere karşı mütevazî ol, şayet sana isyan ederlese, ‘gerçek şu ki ben sizin yaptıklarınızdan uzağım’ de ve Aziz ve Rahim (olan Allah)a tevekkül et*”.⁴⁶ ayetlerinin nüzülüyle de tebliğde takip edilecek yöntemler bildirilmiştir. İbn Abbas’ın rivayet ettiği ve Buhari’nin de tahrir ettiği bir hadise göre,⁴⁷ Hız. Peygamber (s.a.v.), bu ayetlerin nüzülünden sonra Safa tepesine çıkmış ve Kureyş’in tüm kollarını, teker teker sayarak, orada toplanmaya davet etmiştir. Hepsinin toplanmasından sonra,⁴⁸ önce kendisinin asla yalan söylemediğini onlara ikrar ettirmiş, peşinden de Allah’tan başka ilah bulunmadığını, kendisinin de Allah’ın Rasûlü olduğunu, insanların öldükten sonra dirilip hesaba çekileceklerini ve bu dünyadaki inanç ve amellerine göre safa yurdu olan cennete ya da sıkıntı yeri olan cehenne gideceklerini bildirmiştir.⁴⁹ Orada bulunanlardan Hız. Peygamber’in amcası Ebu Leheb “*Bizi buraya bunun için mi topladın*” diyerek toplantıyı protosta etmiştir. Bu hadise üzerine Ebu Leheb’in akîbetini bildiren Tebbet/Mesed süresi nazil olmuştur⁵⁰ Tabii ki Hız. Peygamber bu ilk aleni davetinde, tebliğ ettiği hususların herkes tarafından bir çırpıda kabul edilmesini beklememiş, öncelikle bir takım uyarılar ile muhatapların zihinlerinde şimşeklerin çakmasını temin etmeye çalışmıştır. Dolayısıyla en yakınlarının olumsuz tutumlarına karşı sabır, sebat, sükunet ve mülayemetle karşılık vermiştir.⁵¹

44 İbn İshak, a.g.e., s.126, 127; Makrizi, a.g.e., I, 15; İbn Esir, el-Kamil, II, 60. Gizli davetin icra ediliş biçimi ile ilgili olarak bkz. Pani Pati, a.g.e., s. 54, 67,

45 Hicr, 15/ 89, 94.

46 Şuara, 26 / 214-217.

47 Buhari, Tefsir, 26 (VI, 16-17).

48 Bazı rivayetlere göre Muttalib oğullarının ileri gelenlerinden 40 kişi (İbn İshak, a.g.e., s.127) bazı rivayetlere göre ise 45 kişi (İbn Esir, a.g.e., II, 61) bu toplantıya katılmıştır.

49 İbn Esir, a.g.e., II, 61.

50 Bu ilk aşikare tebliğin detayları hakkında bkz. Buhari, Tefsir, 65 / 111 (VI, 94).

51 İslam’ın bu ilk safhasında önce İslam’ı kabul ettiği halde sonradan dinden dönenler olmuştur. Özellikle şu isimler dinden dönenler olarak sayılmaktadır: 1-Ebu Kays b.

Burada sosyolojik açıdan önemli bir husus dikkatimizi çekmektedir: Şöyle ki, bu toplantılara iştirak edenlerin çoğu iman etmemişlerse de, Hz. Peygamber'in bu açık tebliği, Kur'an mesajının dalga dalga yayılmaya başlamasına sebep olmuştur. Çünkü Mekke'nin her evinde Hz Muhammed ve davası konuşulmaya başlanmıştır. Bir taraftan inananlar, yeni dinin yayılması için gayret ederken, diğer taraftan inanmayanlar, tedbir almak niyetiyle de olsa "risalet"i gündemde tutmuşlardır. Açık davet safhasının ilk dönemlerinde Kureyşliler, bu işten endişe duymalarına rağmen, işin dallanıp budaklanmasından önce tedbir almak anlamında, ciddi bir tepki vermemişlerdir. Ancak Hz Peygamber'in, onların putlarını ve puta taparak ömürlerini geçiren atalarını kınamaya başlaması üzerine Kureyşliler'in cahiliyye gayretleri debrenmeye başlamış ve bu yeni mesajı etkisizleştirmek için tedbir alma ihtiyacını hissetmişler,⁵² hatta Hz. Peygamber'i öldürmek için ciddi planlar yapmaya başlamışlardır.⁵³ İşte bu ilk meşum planı etkisizleştirme yolunda ve de İslam uğrunda Hz. Peygamber'in üvey oğlu⁵⁴ Haris İbn Ebi Hale müşriklerle girdiği bir çatışmada şehit olmuştur. Mekke merkezinde bu açık davet döneminin yaklaşık iki sene kadar sürdüğü tahmin edilmektedir.

Tebliğin alenileşmesi, İslam teşriinin teşekkül seyri açısından, önemli dönüm noktalarından birisi olarak kabul edilebilir. Çünkü açık tebliğ ile, o dönemin Mekkesinde yerleşmiş olan bedevi-putperestlik inançlarının hemen tamamı ve bu inançtan beslenen ahlak anlayışları açıkça reddedilmeye başlanmıştır. Mekke site devletinde, iktidarın belli bir sosyal statüye sahip olanların elinde bulunduğu oligarşik bir yönetim anlayışı hakimdi. Ayrıca bu şehir, ziraat için elverişli bir yer olmasa da, Yemen'den Şam'a İran'dan Habeşistan'a ticaret yollarının kesişim noktasında olması nedeniyle uluslar arası düzeyde bir ticari aktiviteye sahipti ve bu aktiviteden en rantabil şekilde yararlanan kişi yada aileler vardı. Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği din açıkça, söz konusu inanç ve ahlak anlayışının reddi ve dolayısıyla bu anlayıştan beslenen sosyal düzen kurallarının değiştirilerek onların yerine insanın şeref ve haysiyetine uygun yenilerinin getiril-

Muğire, 2- Ebu Kays b. el-Fakih b. Muğire, 3- el-As b. el-Haccac, 4- el-Haris b. Zema b. el-Esed, 5- Ali b. Ümeyye b. Halef, İslam'dan dönen bu ilk mürtetlerden beşincisi hakkındaki rivayetlerde farklılıklar vardır. İbn Hişam bizim verdiğimiz ismi zikretmiş, Makrizi ise beşinci kişiyi el-Velid İbn el-Velid b. Muğire olarak zikretmiştir. (Bkz. İmta', I, 20).

52 Makrizi, a.g.e., I, 18; İbn Esir, a.g.e., II, 63.

53 Buti, a.g.e., s. 80.

54 Hz. Hatice (r.a.)'nın ilk evliliğinden olan oğlu.

mesi potansiyelini taşımaktaydı. Çünkü tabiat boşluk kabul etmediğine göre, reddedilenlerin yerine bir takım alternatifler sunmak gereklidir. Bu açıdan baktığımızda Hz. Peygamber'in aleni tebliğini, gerek inanç ve ahlak ve gerekse ibadet ve hukuk açısından topluma yep yeni bir şekil vermek gibi, zımni bir alternatifin taahhüdü olarak kabul etmemiz mümkündür.

5. Davetin Mekke Dışına Taşma Safhası

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi; peygamberliğinin dördüncü senesinde Hz. Muhammed'in, risalet davasını alenileştirmesi, bununla yetinmeyerek Ka-be'de bulunan putları ve onlara tapınanları cehennemlik olarak ilan etmesi üzerine müşriklerle inananlar arasındaki anlaşmazlık noktaları iyice belirgin hale gelmiştir. Bu nedenle maddi gücü ellerinde bulunduran Mekkeli müşrikler, inananlara reva gördükleri insanlık dışı muamelelerin dozunu artırmaya başlamışlardır.⁵⁵ Bu nedenle Hz. Peygamber, Müslümanların güvenli bir yere hicret etmelerine izin vermiş ve bu bağlamda Habeşistan hicretleri gerçekleşmiştir. Böylece müşriklerin baskıları, kısa vadede sıkıntılara katlanmayı gerektirmişse de, uzun vadede İslam'ın sedasının Afrika kıtasında da yankılanması gibi olumlu sonuçların doğmasına da sebep olmuştur. Davetin Mekke dışına taşması sürecini, kendi içinde ayrı başlıklar altında, teker teker ele alıp irdelemek uygun olacaktır.

5.1. Habeşistan Hicretleri

Hicretin beşinci yılında, artan baskılar sebebiyle Hz. Peygamber (s.a.v.) inananların geçici olarak Habeşistan'a gitmelerini tavsiye etmiş ve bir kaç ay arayla sahabeden iki kabile Habeşistan'a hicret etmiştir.⁵⁶ İlk hicret kafilesinin öncülüğünü Hz. Peygamber'in damadı Hz. Osman ve eşi Peygamberimizin kızı Hz. Rukayye (r.a.) yapmıştır. Onların peşlerinden ise ilk müminlerden onbir erkek ve dört kadın gizlice Cidde yakınında bulunan *Şuaybe* limanına varmışlar ve hareket etmek üzere olan bir ticaret gemisiyle Habeşistan'a hareket etmişlerdir. Mekkeliler bu kişilerin peşlerine düşmüşlerse de yetişememişler, yeni bir geminin hareketi ise yeni ticaret kervanlarının gelmesine bağlı olduğu için bunların hicretini engelleme imkanı bulamamışlardır. Bu ilk hicret kafilesi Habeşistan'a Receb ayında varmış, Şaban ve Ramazan ayını da orada geçirmiş, Şevval

55 Düşmanlığın boyutları ve verilen eziyetler hakkında bkz. İbn Esir, a.g.e., II, 66-76.

56 İbn Esir, a.g.e., II, 76- Böyle bir durumda Habeşistan'ı seçmesinin sebepleri hakkında bkz. İbrahim Hasan, a.g.e., (Çev. Heyet). I, 116, 117.

ayında ise, Garanik hadisesi çerçevesinde gelişen olaylar bağlamında, Kureyşlilerin Müslüman olduğu haberini almışlardır⁵⁷ Bunun üzerine muhacirlerden, bir kısmı orada kalmışsa da, bir kısmı Şevval ayında Mekke'ye dönmüştür. Nevar ki ana yurtlarına yaklaştıklarında Mekkelilerin Müslüman oldukları şayiasının asılsız olduğunu öğrenmişler ve ancak yakınlarının emanıyla Mekke'ye girebilmişlerdir. Bu arada Hz. Peygamber Cafer b. Ebi Talib başkanlığında bir grup sahabeyi daha – ki Makrizi öncekilerle birlikte bunların sayısının 32 olduğunu söyler⁵⁸ - yine Habeş kralı Ashame'ye göndermiş⁵⁹ (ikinci habeşistan hicreti), o da bu muhacirlere iyi davranmış ve ikram etmiştir. Bunun üzerine Mekkeliler bir takım hediyelerle Amr b. As ve Abdullah b. Ebi Rebia'yı, Ashame'ye gönderip mültecilerin iadesini talep etmişlerse de Ashame bu talebi reddetmiştir. Amr, Müslümanların Hz. İsa hakkında menfi telakkilere sahip olduğunu ileri sürerek Ashame'yi dini hassasiyeti açısından etkilemeye çalışmış; ancak bu gayret de, müşrikler hesabına boşa giderken Müslümanlar adına başka bir hayra vesile olmuştur. Zira Hz. Cafer, söz konusu iddianın gerçek dışı olduğunu ispat sadedinde, konusu itibariyle ağırlık merkezini Hz. İsa ve Hz. Meryem'in teşkil ettiği Meryem süresini kral Ashame'nin huzurunda okumuştur. Yeni dinin Hz. İsa ve Meryem'in tezkiye ettiğini öğrenen kralın Müslümanlar lehine olan kanaati daha da pekişmiş ve Amr'a "Altından bir dağ verseniz bunları yine teslim etmem" demiş ve getirdikleri hediyeleri de iade ederek, Mekke'deki hakim yapıyla olan ilişkilerin bozulması pahasına da olsa, Müslümanları himaye edeceğini açıkça deklare etmiştir. Böylece Kureyş elçileri oldukça morali bozuk bir şekilde geri dönmek durumunda kalmışlardır.⁶⁰

Görünüşte bir grub mazlum Müslümanın, dinleri uğruna çektikleri zulüm ve işkenceler sebebiyle, kendi doğup büyüdükleri anavatanlarını

57 İslam tarihi kitaplarının bildirdiğine göre " Hz. Peygamber Necm Süresini okurken "Siz Lat'ı, Uzza'yı ve diğer üçüncü olan Menat'ı gördünüz mü?" (Necm 19-20) ayetlerini okuyunca Şeytan Hz. Peygamberin söylediği intibamı verecek şekilde "İşte bunlar şefaatharı umulan yüce putlardır" demiş, bunu duyan Kureyş sevinmişlerdir. Hz. Peygamber secde ayetini okuyunca önce kendisi peşinden de Müslümanlar secdeye kapanmışlardır. Bunun üzerine orada bulunan müşrikler de secde pozisyonuna varmışlardır. Hatta yaşlı olduğu için secde yapamayan Velid b. Muğire, yerden bir avuç toprak alarak altına götürmüştür. Daha sonra halk dağılmıştır. Bu haber Habeşistan'a Kureyş'in İslam'ı kabul ettiği şeklinde intikal etmiştir. İbn Esir, a.g.e., II, 77.

58 Makrizi, *İmta*, I, 21.

59 Hz. Peygamberin Ashame'ye gönderdiği mektup hakkında bkz. Muhammed Hamidullah, *el-Vesaiku's-siyasiyye*, Daru'n-nefais, Beyrut 1985, s. 43.

60 Makrizi, a.g.e., I, 21; İbn Esir, a.g.e., II, 79

terkedip, hiç bilmedikleri yerlere seyahat etmelerinin, uzun vadede, salt güvenli bir sığınak bulmaktan öte semereleri olmuştur. Çünkü bu hicretlerle İslam daveti Afrika'da bir makes bulmuştur. Siyasi açıdan ise bu hicretler; Mekke'de başlayan hareketin, zamanın önemli bir devleti tarafından tanınmış olması anlamına gelmesi açısından önemlidir. Mekke merhalesinin bu safahanın teşrii konularını tam olarak tespit edebilmek için, nüzül sırası itibariyle 43. sırada bulunan Meryem süresinin Ashame'ye okunduğunu dikkate alarak, 43. süreye kadarki sürelerin genel muhtevalarına bakmamız gerekir. Ancak burada Hz. Cafer'in savunmasının da bir fikir edinmek için yeterli olduğu söylenebilir. Hz. Cafer, Ashame'nin karşısında "Ey kral" diye başladığı savunmasında kendilerinin İslam'ı kabul etmeden önceki hayat tarzlarını ve Hz. Muhammed'in yüksek şahsiyetini özetledikten sonra, İslam'ın getirdikleri hakkında şunları söylemiştir:⁶¹ Allah'ın tek olduğunu kabul edip O'na hiçbir şeyi ortak koşmamak, doğru söylemek, emaneti gözetmek, akrabalık ilişkilerine önem vermek, komşuluk haklarına riayet etmek, haramlardan ve özellikle de haksız yere kan dökmekten kaçınmak, fuhşiyat ve iftiracılıktan sakınmak, yetim malı yemekten sakınmak, namaz kılmak ve oruç tutmak...⁶² Bunların yanında ahiret günü ve hesap vurgusunun da yine ilk sıralarda olduğu, ilk inen sürelerden hareketle söylenebilir. Görüldüğü gibi bu ilkelerin çoğu evrensel ahlak ilkeleridir ve bu diğer safhalardaki tebliğ konularıyla paralellik arz etmektedir. Bu savunmada özellikle hak ve hukuk kavramlarına yer verilmesi de önemli sayılabilir. Bu yönüyle İslam teşriinin evrensel karakteristiğinin belirgin hale gelmeye başladığını söylemek mümkündür.

5. 2. Hz. Hamza ve Hz. Ömer'in Müslüman Olmaları

Hicretin altıncı yılında, önce Mekke'nin cesur ve nüfuzlu üyelerinden Hz. Hamza, çok geçmeden de Hz. Ömer Müslüman olduklarını deklare etmişlerdir. Özellikle Hz. Ömer'in Mekke site devletinin dış ilişkilerinden sorumlu olması nedeniyle bu ihtidaların, genel olarak İslam tarihinde, özel olarak ise İslam teşri tarihinde önemli bir hadise olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü bu iki önemli kişinin Müslüman olmalarıyla İslam, Mekkeli müşrikler nezdinde gizli bir illegal (!) organizasyo-

61 Bkz. İbn Esir, a.g.e., II, 80.

62 İbn Esirin bu rivayeti oruç ibadetinin de Mekke teşriilerinden olduğunu gösteriyor. Ramazan orucunun hicretten sonra Medeni olan Bakara ayetiyle farz kılındığı dikkate alınrsa bu orucun Muharrrem ayında tutulan oruç olduğu düşünülebilir.

nun ortak bağı olmaktan çıkmış ve belli kaide ve kurallara göre hareket eden bir cemaat haline gelmiştir. Hz. Hamza'nın İslam'a girmesinin Mekke müşriklerinin halet-i ruhiyelerinde nasıl bir sarsıntı oluşturduğunu, Ebu Cehl'in, onun hakeretlerine katlanmasından ve diğer yandaşlarını ona karşılık vermekten alıkoymasından anlamak mümkündür.⁶³ Hz. Ömer ise Müslüman olmadan önce İslam'a karşı aşırı düşmanlık yapmasının yanında⁶⁴ Hz. Peygamber'in "*Ey Rabbim İslam'ı Ömer b. Hattab yada Amr b. Hişam'dan*⁶⁵ *biriyle kuvvetlendir*"⁶⁶ diyerek özellikle hidayetini istediği; hem fiziki anlamda güçlü ve kuvvetli, hem de Mekke'deki oligarşik yapıda yetkili ve nüfuzlu bir kişidir.⁶⁷ Hz. Ömer'in Müslüman olduğu tarih, İslam davetinin iyice alenileşmesinin miadı olmuştur. Çünkü bu tarihten itibaren Müslümanlar, yeni dinin sembolü mesabesindeki namazı, Mekke müşriklerine rağmen, Kabe'de eda etmeye başlamışlardır.⁶⁸

Teşri açısından, Hz. Ömer'in Müslüman olması bağlamında nüzül sırasına göre 44. süre olan Taha süresi ile 6. süre olan Tekvir süresinin gündemde olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü tarihçilerin bildirdiklerine göre; ilk Müslümanlardan Habbab b. Eret, Hz. Ömer'in kız kardeşi Fatma ile eniştesi Said b. Zeyd'e, Taha ve Tekvir sürelerini öğretirken, Ömer içeri

63 Hadisenin detayı için bkz. İbn Esir, a.g.e, II, 83.

64 İbn İshak, Amir b. Rebia'nın, annesi Leyla'dan şu anekdotu aktarır: Leyla kocası Amir'le beraber Habeşistan seferine çıkarken binek üzerindeki Leyla'ya "*Nereye ya Abdullahın annesi?*" diye sormuş. O da "*Btze dinimiz konusunda eziyet ettiniz, biz de Allah'a ibadette eziyet görmeyeceğimiz bir yere gidiyoruz.*" demiş. Bunun üzerine Ömer, "*Allah sizinle olsun*" demiş ve oradan ayrılmış. Bu arada Leyla'nın kocası gelmiş ve Leyla'ya "*bunun Müslüman olacağını ümit ediyor musun?*" diye somuş, Leyla da "*evet*" demiş. O da Allah'a and olsun Hattab'ın eşiği Müslüman olmadıkça bu Müslüman olmaz demiştir (Bkz. İbn İshak, Sire, s. 160; İbn Esir, a.g.e, II, 83). Bu arada Hz. Ömer'in kaçınıcı Müslüman olduğu hakkında siyer müellifleri değişik görüşler ileri sürerler. Genellikle onun kırkıncı Müslüman olduğu kabul edilmektedir. Ancak onun Müslüman olduğu tarih itibarıyla, sadece Habeşistan'da 32 Müslüman olduğu kabul edilirse Mekke'de olanlarla birlikte Müslüman nüfusunun kırkın üzerinde olması gerekir. Nitekim İbn İshak'a göre, onun Müslüman olduğu tarihte kırk küsur erkek ve 21 kadın mümin vardı. Makrizi de, Hz. Ömer'in birinci Habeşistan hicretinden sonra İslam'ı kabul ettiğini ve onun Müslüman olduğu tarih itibarıyla, bir rivayete göre 49 erkek, 23 kadın, diğer bir rivayete göre ise 40 erkek 21 kadın bulunduğunu aktarmaktadır. Bkz. İbn İshak, a.g.e., s. 160-163; Makrizi, a.g.e., s. I24; İbn Esir, a.g.e., II, 84.

65 Ebu Cehl'in künyesi.

66 İbn İshak, a.g.e., s. 161.

67 Onun özellikleri hakkında bkz. Muhammed et-Temmavi, *Hz. Ömer ve Modern Sistemler*, Çev. Muhammed Vesim Taylan, Kayhan Yayınları, İstanbul 1993, s. 31-53.

68 Hz. Ömer Müslüman olduktan sonra şöyle demiştir: "*And olsun ki İslam'ı ilan etmemiz küfürü ilan etmemizden daha uygundu. Dolayısıyla Mekke'de dinimiz açıklansın kavmimiz bize taşkınlık yaparlarsa karşılık veririz, insaf ederlerse kabul ederiz*". İbn İshak, a.g.e., s. 164; İbn Esir, a.g.e., II, 84.

giriverdi. İbn İshak'ın bu bağlamda söylediği "*Taha süresi nazil olmuştu*"⁶⁹ ifadesi, muhtemelen bu sürenin o sıralarda yeni nazil olduğu anlamına gelmektedir. Ağırıklık olarak, Hz. Musa'nın davet ve mücadelesinden bahs eden⁷⁰ bu sürede namaz ibadetinin ihtiyari bir ibadet değil, üzerinde önemle durulması ve mükelleflerin bakmakla yükümlü olduğu kişilere de ısrarla emretmeleri gereken bir ibadet olduğu bildirilmiştir.⁷¹ Tekvir süresinde ise diri diri toprağa gömülen kız çocuklarının hesaplarının sorulacağına dikkat çekilmiştir.⁷² Buradan hareketle bu safhada; iman, ibadet ve ahlaka dair temel ilkelerin yanında, cahiliyye düşüncesinin ürünü olan vehimlerin oluşturduğu akıl dışı anlayış ve geleneklerle de mücadele edilmeye başlandığı anlaşılmaktadır. Bu demektir ki yeni din, içinde doğduğu topluma yedi yönden müdahale etmeye başlamış ve her bakımdan yep yeni bir teşrii sistemi ön görmüştür.

5. 3. Abluka Yılları

Önce Hz. Hamza'nın, peşinden Hz. Ömer'in Müslüman olmalarıyla bir kat daha güçlenen Müslümanlara müşriklerin baskıları daha da artmaya başlamıştı. Bu bağlamda bisetin yedinci yılı Muharrem ayında, müşrikler başta Hz. Peygamber olmak üzere Müslümanlarla ve henüz iman etmemiş olmalarına rağmen Hz. Peygamber'i zor durumda bırakmak istemeyen Haşim oğullarıyla⁷³ her türlü iktisadi ve ictimai ilişkiyi kesme kararı almışlardır. Bunun üzerine Hz. Peygamber ve taraftarlarının, *Şibi Ebi Talib* denilen yerde oldukça sıkıntılı geçecek ve yaklaşık üç sene sürecek olan abluka yılları başlamıştır.⁷⁴

Abluka yılları da teşriin teşekkülü açısından önemli bir merhaledir. Çünkü bu yıllar içerisinde Müslümanlar, bir arada, küçük de olsa bir İslam toplumu olarak yaşamışlardır. Muhtemelen bu durumda toplu yaşamının kurallarını sabır, fedakarlık, sadakat ve vefa gibi ahlaki ilkelerle izah edebiliriz. Yaklaşık üç yıl kadar süren abluka yılları, İslam'ı henüz benimsememiş olmalarına rağmen bazı kişilerin gerek akrabalık gayretlerinin debrenmesi, gerekse vicdanlarının harekete geçmesiyle son bulmuştur.

69 İbn İshak, a.g.e., s. 161.

70 Bkz. Taha, 9-99.

71 Taha, 129-132.

72 Tekvir, 8-9.

73 Ebu Leheb bu durumda Haşimoğullanna katılmamış, Kureys'le beraber hareket etmiştir.

74 İbn Esir, a.g.e., II, 87.

Ablukanın kaldırılması bir anlamda, Hz. Muhammed'in davetine uyanların oluşturduğu topluluğun Mekke'deki oligarşik yapı tarafından da resmen tanınması anlamına geldiği için teşriin teşekkülü açısından önemli olabilir. Dolayısıyla bu, Müslümanların yeni bir sosyal statü kazanmaları demektir. Hz. Peygamber ve Müslümanlar, bu maddi felaketten kurtulmanın sevincini yaşayamadan, iki önemli destekçiyi kaybetmenin acısını tatmışlardır. Çünkü ablukanın kaldırılmasından bir müddet sonra⁷⁵ Hz. Peygamber'in sadıka eşi Hz. Hatice ve O'na her türlü maddi desteği sağlayan amcası Ebu Talib vefat etmişlerdir.⁷⁶ Bu yıl İslam tarihine "üzüntü senesi" olarak geçmiştir.⁷⁷ Bu arada bir noktaya da işaret etmek gerekir. Yaklaşık üç sene süren abluka yılları içerisinde Hz. Peygamber'e vahiy gelmeye devam etmiştir. Ancak biz, en azından elimizin altındaki kaynaklarda, bisetin yedinci senesinden onuncu senesine kadar süren bu zaman diliminde nazil olan sürelerin hangi süreler olduğunu tespit etmek bir yana, bu hengame bağlamında hiçbir süre hatta ayetten söz dahi etmemektedirler.⁷⁸ Dolayısıyla klasik kaynaklarımızda, gerek İslam tarihi, gerekse tefsir ve teşri tarihi açısından bu zaman dilimi yeterli şekilde inceleme konusu yapılmamıştır. Bu noktanın müstakil bir araştırmaya konu olabilecek değerinde olduğu kanaatindeyiz.

5.4. Taif Ziyareti

Nübüvvetin onuncu senesi Şevval ayınının 27'sinde Hz. Peygamber, risalet görevini yapmak maksadıyla, yanına hizmetçisi Zeyd b. Harise'yi alarak Sakif kabilesinin yaşadığı Taife gitmiştir.⁷⁹ Değişik rivayetlere göre, yaklaşık on gün kadar kaldığı Taif'te şehrin ileri gelenlerini İslam'a davet etmiştir. Onlar ise bu daveti kabul etmek bir yana, uzaktan yeğenleri de olan müsafirlerine oldukça kötü davranmışlardır. Tarihi rivayetlere göre; Hz. Peygamber, bu yolculuktan dönerken Nahle denilen yerde, gece vakti namaz kılmaya başlamış, bu arada Yemen'in Nusaybin bölgesinden gelen 7 Cin Hz. Peygamber'den *Rahman süresini* dinlemişler ve iman etmişler-

75 Bu müddetin ne kadar olduğu konusunda islam tarihçilerinin görüşleri farklıdır. Bkz. Makrizi, a.g.e, I, 27; İbn Esir, a.g.e., II, 90.

76 Hz. Hatice'nin vefatı ile Ebu Talib'in vefatı arasında ne kadar zaman geçtiği tartışmalıdır. 35, 55, ve 3 gün şeklinde rivayetler vardır. İbn Esir, a.g.e., II, 91.

77 Bkz. M. Asım Köksal, *İslam Tarihi*, s. 333.

78 Mesela bkz. İbn Esir, a.g.e., II, 87-90; Köksal, s. 310-317.

79 Coğrafi ve siyasi özellikleri itibarıyla Taif hakkında bkz. W. Montgomery Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, çev. M. Rami Ayas -Azmi Yüksel, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1986, s. 146-147.

dir.⁸⁰ Hz. Peygamber burada birkaç gün kalmıştır.⁸¹ Bu zaman itibariyle Hz. Peygamber'in tebliğe başlamasının üzerinden on sene geçmesine rağmen, Mekke'de Müslümanlar hâlâ zayıf durumdaydılar. Watt'ın da dikkat çektiği gibi Hz. Muhammed Taif dönüşünde ancak müşriklerin himayesiyle Mekke'ye girebilmiştir.⁸² Klasik kaynaklar Hz. Peygamber'in bu dönüşünde Mutim b. Adiyy'in himayesiyle Mekke'ye girdiğini; bu zatın çocuklarını ve yeğenlerini silahlandırarak Hz. Peygamber'i koruduklarını ve Hz. Muhammed'in, Ebu Cehil gibi katmerli düşmanlarını, az gülüp çok ağlayacakları günün yaklaşmasıyla tehdit ettiğini, Kureys'i de İslam'ı kabul etmekten başka kurtuluş yolu bulamayacaklarına dair bir kez daha uyardığını aktarmaktadırlar.⁸³

Kanaatimizce, teşri tarihi açısından bu ziyaretin en önemli yönü, Hz. Peygamber'in bizzat kendisinin bu seyahatla ilk defa Mekke dışına açılmaya başlamış olması teşkil eder. Çünkü bu ziyaret, sadece destekçi arayışından öte manalar taşımakta ve Hz. Peygamber'in İslam'ı merkezden muhite doğru insanlığa ulaştırma niyetinde olduğunu göstermektedir. Müsteşrikler, Hz. Peygamberin ilk zamanlar kendisini sadece Kureys'e gönderilmiş bir peygamber olarak gördüğünü, Ebu Talib gibi destekçilerin ölmesi ve Hz. Ömer'den sonra da önemli bir ihtida olayının yaşanmaması üzerine tebliği civara teşmil etmeyi düşünmeye başladığını söylemektedirler. Onlara göre Hz. Peygamber Taife de böyle bir haleti ruhiye içerisinde gitmiştir.⁸⁴ Biz Hz. Peygamber'in Taif ziyaretini, sadece stratejik mülahazalarla gerçekleştirdiği düşüncesinin yanlış olduğu kanaatindeyiz. Bize göre Hz. Peygamber işin başından beri tebliği ile mükellef olduğu İslam teşriinin evrensel bir muhtevaya sahip olduğunu biliyordu. Kaynaklar, Hz. Peygamber'in Taiflilere hangi tekliflerle gittiği konusunda tatmin edici bir bilgi aktarmamaktadırlar. Ancak Onun Taiflilere tebliğ ettiği mesajların on yıl boyunca Mekke'de tebliği ettiği mesajlardan farklı olmadığını tahmin etmek zor değildir. Taifliler kabul etmemiş olsa da, tebliğin bu safhası, İslam davetinin Arap yarımadasının önemli merkezlerinden olan Taif'in gündemine girmesi açısından önemlidir. Ayrıca İslam teşriinin insanların dışındaki akıllı varlıklara da teşmil edilmesinden söz edilmiş olmasının da kayda değer unsurlar taşıdığını söylemek mümkündür.

80 Bu konu çerçevesindeki rivayetler hakkında bkz. İbn Esir, a.g.e., II, 92.

81 Makrizi, a.g.e, I, 28.

82 Watt, a.g.e., s. 148.

83 İbn Esir, a.g.e., II, 94.

84 Watt, a.g.e., s. 146.

5.5. Akabe Biatları

Hz. Peygamber (s.a.v.) risalet davasını Mekke ve civarında duymayan kalmamış ve O'nun çağrısını, bir kısım insan ne pahasına olursa olsun kabul etmiş, bir kısım insan da ne pahasına olursa olsun reddetmiş, üçüncü bir grup ise henüz karar aşamasına gelememiş durumdaydı. Artık Mekke dışındaki insanların da İslam'dan haberdar olma zamanı gelmişti. Nevar ki Hz. Peygamber'in Mekke dışına yaptığı ilk teşebbüs arzu edilen semereyi vermemişti, ancak bu, Hz. Peygamber'in gayretlerinin boşa gittiği anlamına gelmemekteydi. Zira nüzül sırasına göre 11. süre olan Şerh süresi her zorluğa karşılık en az iki kolaylığın bulunduğunu bildirmekteydi. Bu nedenle Hz. Peygamber, hac münasebetiyle Mekke'ye gelen değişik Arap kabilelerine İslam'ı tebliğ ediyordu.⁸⁵ Bu cümleden olmak üzere Taif seferinin hemen akabinde bisetin onuncu senesi Mekke'ye ziyaret için gelen Hazrec kabilesinden bir grup Medinelîye İslam'ı tebliğ etmiştir. Kendileri putperest olmalarına rağmen Medine'de birlikte yaşadıkları Yahudilerden, yakında bir peygamberin geleceğine dair bilgi sahibi olmuşlardı. Bu nedenle de Hz. Peygamber'in davetine olumlu cevap verdiler. Bunların Hazrec'ten altı yada yedi kişi olduğu rivayet edilmektedir.⁸⁶ Bu toplantıdan sonra birer sene arayla iki biat gerçekleşmiştir. Bu biatlar, İslam tarihine *Akabe Biatları* olarak geçmiştir. İslam teşriinin teşekkül seyri açısından şimdi kısaca bu biatlardan söz edelim:

5. 5.1. Birinci Akabe Biatı ve İsra-Mirac Olayı

Biraz önce sözünü ettiğimiz yedi kişi, Hz. Peygamber'in davetini kabul etmiş olarak Medine'ye döndüklerinde, Hz. Peygamber'den ve davetinden bahs ettiler. Böylece Medineliler, belki de daha önce kısmen duydukları ama Mekke ile ilgili olarak kabul ettikleri için ilgilenmedikleri, bu yeni çağrının kendilerini de ilgilendirdiğini açıkça görmüş oldular. Bu nedenle müteakip hac mevsiminde (bisetin onbirinci yılı), bir kısmı, bir önceki sene daveti kabul edenlerden olmak üzere biri kadın⁸⁷ on üç kişi Hz. Peygamber'e biat etmişlerdir. Bu biat hadisesine *Birinci Akabe Biatı*⁸⁸ denmektedir. Hz. Peygamber bu grupla birlikte Musab b. Umeyr'i Medi-

85 Detaylar hakkında bkz. İbn Esir, a.g.e., II, 93-95.

86 Kimler olduğu hakkında bkz. İbn Esir, a.g.e., II, 96.

87 Bu kadın Ubeyd b. Salebe'nin kızı Afra hatundur.

88 Bu biatın maddelerinde cihattan söz edilmediği ve Mekke'nin fethinden sonra kadınlardan alınan biat konularıyla paralellik gösterdiği için bu biata "*Kadınlara Biatı*" adı verilmektedir.

ne'ye Kuran'ı ve İslam'ı öğretmek üzere görevlendirmiştir. Ensar'ın ilklerinden Esad b. Zürrare, Zafer oğullarının bir evine taşınarak, kendi evini Musab'a tahsis etmiştir. Son derece kibar ve nezih bir insan olduğu anlaşılan Musab, Medine'de İslam'ın yayılmasını engellemek isteyenleri nezaket ve nezahetle ikna ederek İslam'ı tebliğ etmiştir.⁸⁹ Böylece İslam Medine'de süratli bir şekilde yayılmaya başlamış ve İslam teşriinin bütün kurum ve kuruluşlarıyla teşekkül edeceği zemin hazır hale getirilmiştir.

İslam teşriinin seyri açısından bu biat, oldukça önemli kilometre taşlarından birini teşkil etmektedir. Çünkü bu biat, Hz Peygamber'in tebliğinin Mekke dışında teşkilanmasının ilk adımlarını ve dolayısıyla İslam'ın, artık devlet bazında bir organizasyon teşkil edeceğinin ilk işaretlerini oluşturmaktadır. Birinci akabe biatına katılanlardan Ubade b. Sabit'in rivayetine göre; biat konularını şu maddeler teşkil etmiştir: Allah'a şirk koşmak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocukları öldürmemek, iftiradan kaçınmak, Hz. Peygamber'e isyan etmemek.⁹⁰ Burada teşri tarihi açısından önemli sayılabilecek bir ayrıntı dikkat çekmektedir. Hz. Peygamber yukarıdaki maddeleri saydıktan sonra, şu ifadelerle yer vermiştir. "*Kim bunları yapar da dünyada cezalandırılırsa bu ceza onun için keffarettir. Kim de bunları yapar onu Allah örterse işi Allah'a aittir; dilerse afv eder dilerse cezalandırır.*"⁹¹ Bu ifadeler, belki de ilk defa yeni teşride, bazı fiil veya ihmallerden dolayı dünyevi bir cezanın söz konusu olacağına ip uçlarını vermektedir. Hukuk tarihçisi Seydişehri bu maddeleri, İslam teşriinin ilk hukuki hükümleri olarak nitelendirmektedir.⁹²

Burada genel olarak İslam tarihi açısından olduğu kadar özel olarak İslam teşrii tarihi açısından önemli olduğunu düşündüğümüz İsra-Mirac hadisesini de kısaca hatırlamakta fayda vardır. Bilindiği gibi İsra ve Mirac hadiseleri, vahiy döneminin en heyecanlı hadiselerindedir. Nevar ki bu önemli hadisenin gerçekleşme keyfiyeti hakkındaki tartışmaların yanında, ne zaman gerçekleştiği konusunda da aralarını telif etme imkanı olmayacak derecede farklı rivayetler zikredilmektedir.⁹³ Ancak rivayetle-

89 İbn Esir, a.g.e., II, 96-97.

90 Buhari, Menakibü'l-ensar, 43 (IV, 250-251).

91 Buhari, Menakibü'l-ensar, 43 (IV, 250-251).

92 Bkz. Mahmut Esad Seydişehri, *Tarih-i Din-i İslam*, Divan Yayınları, İstanbul 1983, II, 570.

93 Bu rivayetleri, en erkeninden en gecine kadar, şöyle özetlemek mümkündür: a- Bisetten 15 ay sonra olmuştur. b- Bisetin beşinci senesinde vaki olmuştur. (Bu görüş Zühri'ye isnat edilmektedir.) c- Hicretten üç sene önce gerçekleşmiştir. (Bu görüş de Zühri'ye isnat edilmiştir). d- Vakidi'nin İbn Abbas ve Hz. Ayşe'den yaptığı rivayete göre göre hicretten bir yıl önce Rebiu'l-evvel ayının 17 yada 27'sinde vaki olmuştur. e- Hicretten

rin çoğu bu hadisenin iki akabe biatı arasında gerçekleştiği şeklindedir. İslam teşri tarihi açısından, İsra ve mirac olayının da önemli bir dönüm noktası olduğu kabul edilebilir. Öncelikle İslam'ın en önemli ibadeti olan beş vakit namaz bu safhada daha net bir hale gelmiştir.

5.5.2. İkinci Akabe Biatı

Birinci akabe biatından sonra, Musab b. Umeyr ve Esad b. Zürene gibi sahabelerin gayretleriyle Medine'de İslam bir sene içerisinde oldukça süratli bir şekilde yayılmaya başlamıştır. Öyle ki, bazı İslam tarihçilerinin ifadelerine göre, bir sene içerisinde neredeyse fertlerinden tamamı yada bir kısmı Müslüman olmayan ev kalmamıştır⁹⁴ Medineli Müslümanlardan bir grup bisetin on ikinci yılı hac mevsiminde, Hz. Peygamber ile gizlice görüşmek üzere anlaşmışlar ve bu planı gerçekleştirmek amacıyla, hac mevsiminde müşriklerle birlikte hac yapmaya gider gibi, Mekk'e gitmişlerdir. Oraya varınca Hz. Peygamber ile Teşrik günlerinin ortasında Akabe'de buluşmak üzere randevüleşmişlerdir. Gecenin üçte birlik dilimi geçip, insanların uykuya daldıkları bir saat içerisinde, yetmiş, yetmiş iki veya yetmiş üç erkek, iki hanım Medineli Müslüman,⁹⁵ izlice randevü mahalline giderek, yeni tebliği bizzat birinci ağız olan Hz. Peygamber'den dinlemişlerdir. Rivayetlere göre; Hz. Peygamber bu toplantıda, daha öncekiler gibi, yine o zamana kadar nazil olan ayet ve sürelerden okumuş ve İslam'ın getirdiği prensipleri anlatmıştır. Medineli Müslümanların da bu mesajı kabul ettiklerini beyan etmeleri üzerine Hz. Peygamber, kendisinin de Medine'ye hicret edeceğini bildirmiş ve onlardan; kadınlarını ve çocuklarını korudukları gibi kendisini de koruyacaklarına dair söz almıştır⁹⁶ Bu arada Mekke müşriklerin, kendi insiyatiflerinin dışında, Hz. Peygamberle Medineliler arasında, bir şeylerin döndüğünü hissettiklerini, ancak bir şey yapamadıklarını görüyoruz.⁹⁷

Bu biat, bir taraftan, İslam teşriinin teşekkül seyri açısından Mekke döneminin sonuna yaklaşıldığını gösterirken, diğer taraftansa her bakımdan yepyeni bir dönemin başlayacağını da ilanı gibidir. Zira bu biatlar,

sekiz ay önce Receb ayının 27'sinde vaki olmuştur. f- Hicretten altı ay önce Ramazan ayında vaki olmuştur. g- İki akabe biatının arasında olmuştur. (Bu rivayet, son üç görüşle telif edilebilir.) Makrizi, a.g.e., I, 30. Seydişehir, , a.g.e., I, 560.

94 İbn Esir, a.g.e., II, 98.

95 Bu biata katılanların isimleri ve kabileleri hakkında bkz. İbn Hişam, , a.g.e., II, 67-80.

96 İbn Esir, a.g.e., II, 98.

97 İbn Hişam, a.g.e., II, 61.

Hız. Peygamber'in doğup büyüdüğü yeri terk edip yeni bir yere taşınacağını, tebliğin icra keyfiyetinde köklü değişikliklere gidileceğini, İslam'ın bir devlet dini haline geleceğini, İslam teşriinin yayılmasını engellemek isteyenlerin çıkacağını ve bunlarla mücadele etmek gerekeceğini, bu mücadelede savaşmak dahil her türlü sıkıntıyla karşılaşılacağını vs. ifade etmektedir. Nitekim ikinci Akabe Biatında, Ensar'ın da Hız. Peygamber'in Mekkelilere karşı zafer kazandıktan sonra, Mekke'ye dönüp kendilerini Yahudilerle baş başa bırakma ihtimalini gündeme getirerek, Hız. Peygamber'den Medine'de kalma garantisini aldıklarını görüyoruz.⁹⁸

Sonuç

Vahiy döneminin Mekke merhalesini, İslam teşriinin teşekkül seyri açısından, safhalarını belirlemek ve her safhanın İslam teşrii açısından ne anlama geldiğini belirlemek amacıyla kaleme aldığımız bu çalışma sadece bir başlangıçtır. Bu çalışmada Mekke döneminin teşriinin yol haritası çıkarılmıştır. Tespit edilen safhaların her birinin kendilerine has sosyolojik özellikleri vardır ve bu özelliklerle İslam teşrii karşılıklı etkileşim içerisinde olmuşlardır. Dolayısıyla bu safhalardan her birinde, değişik açılardan incelemeye değer noktalar bulunmaktadır. İslam teşriinin teşekkülü açısından ise bu safhalar birer kilometre taşı mesabesinde. Kur'an'ın "*kelime-i tayyibe*"yi "*şecere-i tayyibe*"ye benzettiği ayetten (İbrahim 14/24,25) ilham alarak şöyle bir benzetme yapmak mümkündür: Söz konusu safhalardan nübüvvet safhasında Mekke'de İslam teşriinin tohumu ekilmiş, fetret safhasında yerin derinliklerine doğru kök salmış, gizli davet safhasında filizlenmiş, açık davet safhasında dal budak salmaya başlamış, Habeşistan hicretleri safhasında turfanda meyveler vermeye başlamış, abluka yılları safhasında etrafındaki yabancı otlar ayıklanmış ve İsra-Mirac mucizesiyle beslemiş, Akabe biatları safhasında ise göğe doğru yükselmeye başlamıştır. Böylece İslam teşrii, Hız. Peygamber odaklı olarak, merkezden muhite doğru helezonik bir seyir takip etmiştir. Bu helezonik seyrin ana çizgisini vahiy teşkil etmiş, yelpazesini sosyolojik realiteler oluşturmuş, reng ve desenini ise diğer insani unsurlar belirlemiştir. Dolayısıyla İslam teşriinin mahiyeti hakkında sağlıklı bilgilere ulaşabilmek için, sözünü ettiğimiz helezonik seyrin sistematik olarak başlangıç noktasını ve güzergahını iyi takip etmek ve bu güzergahtaki işaret taşlarını ve anlamlarını doğru okumak gerekmektedir.

98 Detay için bkz. İbn Hişam, , a.g.e., II, 55; İbn Esir, , a.g.e., II, 99.